

УДК 321.01

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЙСНОСТІ

Наталія Хома

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: kchoma@mail.ru*

Розкрито особливості зарубіжних моделей соціальної держави, зумовлені процесами модернізації. Типологізовано сучасні соціальні моделі, створено сучасний політологічний концепт моделей соціальної держави. Визначено основні тенденції розвитку соціальної держави в умовах сучасних глобалізаційних викликів. На основі аналізу процесів становлення соціальної держави в Україні окреслено параметри перспективної національної моделі соціальної держави.

Ключові слова: соціальна держава, модель соціальної держави, соціальні права, глобалізація.

Актуальність дослідження моделей соціальної держави для вітчизняної науки впливає з конституційної норми про Україну як соціальну державу. Потребує осмислення та перевірки можливість використання нашою державою моделей, які були обґрунтовані теоретично та перевірені практикою функціонування соціальної держави у зарубіжних країнах, для визначення як доцільності їх запозичення, так і конструювання національної моделі соціальної держави.

Незважаючи на велику кількість наукових праць із даної проблематики, природа й сутність феномена соціальної держави у світовій науці тлумачиться неоднозначно і навіть для визначення поняття використовується недостатньо диференційований ряд – “соціальна держава”, “соціальна правова держава”, “держава добробуту”, “держава соціальних послуг” тощо. Досі відсутні загальноприйнятні уявлення про функції соціальної держави, механізми їх реалізації, її інститути, умови формування та динаміку, а окремі теорії заперечують сам феномен соціальної держави. Дослідники, висвітлюючи проблематику соціальної держави, по-різному сприймають як саму теорію, так і механізми її реалізації, що зумовлює необхідність певної уніфікації поглядів на соціальну державу.

У світовій науці й практиці, з одного боку, помітна криза концепта соціальної держави, а з іншого – небажання відмовлятися від її запровадження, але модернізувавши, адаптувавши до умов глобалізації та соціально-економічних, демографічних, політичних викликів. Із цього випливає важливість дослідження зарубіжних моделей соціальної держави під кутом зору їх модернізації для конструювання вітчизняної моделі соціальної держави з урахуванням світових тенденцій, що допоможе запобігти помилкам, які призвели до сучасного кризового стану соціальної держави.

За останні десятиліття фахівці (А. Готье, Ж. Делор, К. Еспінг-Андерсен, А. Сапір та ін.) виділили низку моделей, які відрізняються обсягом пільг та обґрунтуванням права на їх отримання, фінансуванням і організацією; вони методологічно базуються на різних ідеологіях і підходах до розв'язання соціальних проблем. У вітчизняній політичній думці сформувалося кілька підходів до класифікації моделей соціальної держави, представлені у дослідженнях О. Давидюка, Л. Ільчука, І. Козаченка, Р. Кузьменка, В. Намчук, В. Ніколаєвського, О. Новікової, А. Сивака, А. Сіленко, Л. Четверікової.

Сучасні концепції соціальної держави розвиваються у напрямках або її критики, або закликів до модернізації, протиставляються толерантні та критичні до соціальної держави підходи. Сучасні моделі соціальної держави віддзеркалюють нові тенденції у розвитку суспільства, пов'язані з глобалізацією, новими ринковими умовами, технологіями. Єдина цілісна теорія соціальної держави нині відсутня; відмінності у підходах стосуються насамперед ступеня та меж державного втручання, масштабів соціально-забезпечувальної діяльності держави.

Причинами кризи сучасних моделей соціальної держави, які зумовлюють потребу їх модернізації є: соціальні (ослаблення впливу профспілок, релігійних громад, індивідуалізація стилів життя, втрата колективної ідентичності); ресурсні (перерозподіл енергоресурсів і енергетичні проблеми); економічні (глобалізація, інтернаціоналізація, вільний рух товарів та послуг, швидкий розвиток сектора послуг при скороченні традиційних сегментів індустріальної економіки); фінансові (вільний рух капіталу, інфляція, рецесія); проблеми на ринку праці (мобільність робочої сили, міжнародна конкуренція трудових сил, розвиток нових форм праці та неформальної зайнятості, міграційні потоки, зростання рівня освіти жінок і активізація їх кар'єрного росту); соціокультурні (висока цінність самовизначеності та індивідуальної свободи, зміна сімейної моралі); технічні (науково-технічний і медичний прогрес); демографічні (зміна вікової структури населення); політичні (неоліберальна ідеологія, рекомендації впливових міжнародних експертних організацій); гендерні (подальша емансипація, зміна партнерських відносин і сімейних форм життя).

Конституційно закріплюються нові підходи, за якими *соціальна держава забезпечує лише основні потреби людини (інфраструктура, прожитковий мінімум, освіта, охорона здоров'я), а людина сама повинна дбати про себе та свою сім'ю, що втілюється у концепції "трудової держави", "держави, яка сприяє праці", "держави соціальних інвестицій", "моделі запобіжної держави" та ін.*

В умовах економічної кризи, глобальних викликів ХХІ ст. держава не в змозі брати на себе повну відповідальність за добробут особи, а у межах принципу субсидіарності перекладає частину функцій на бізнес, інститути громадянського суспільства. Оскільки світовою тенденцією є відмова від ідеї держави загального добробуту, коли утверджується європейська тенденція до формування сервісної держави, що гарантує найнеобхідніші соціальні права, то назріла необхідність наповнити сучасне розуміння й визначення соціальної держави новими конструктами ("забезпечення екологічної безпеки", "заохочення конкуренції та розвитку особистої ініціативності громадян щодо забезпечення власного добробуту", "розвиток соціального партнерства", "активна взаємодія з інститутами громадянського суспільства" тощо), а найголовнішим завданням сучасної соціальної держави стає забезпечення максимально сприятливих умов для самореалізації особистості. Такий підхід став результатом переосмислення ролі держави у соціальному захисті, посилення

глобалізаційних тенденцій, що зумовило перспективність моделі соціальної держави, яка активізує, котра приходить на зміну класичним моделям.

Тенденцією XXI ст. є, з одного боку, розширення каталогу соціальних прав людини та громадянина, а з іншого – переформатування функцій держави щодо їх забезпечення. Адже держави дедалі більше орієнтуються на соціальну підтримку лише нужденних, на стимулювання ініціативи людини у забезпеченні свого добробуту, розвиток соціального та людського капіталу. Це може дістати конституційне закріплення, наприклад, обов'язок працездатних осіб щодо трудової діяльності в обмін на соціальну допомогу. Реформи соціальної сфери в багатьох соціальних державах свідчать про чітку спрямованість на звуження спектра дії соціальної держави, стимулювання активності та відповідальності громадян за забезпечення добробуту, призупинення розширення соціальних функцій (і відповідно державних витрат), позаяк вони стають непосильними для державних бюджетів і неефективними, з точки зору потреб суспільства. Головним змістом соціальної держави поступово стає створення умов для саморозвитку працездатної особи, насамперед через трудову активність. Центр ваги соціальної держави переноситься на сприяння виникненню якнайбільшої кількості ефективних робочих місць, сприяння самостійному підприємництву та іншим формам трудової активності громадян.

Наприклад, традиційні риси скандинавської моделі змінюються під впливом чинників внутрішньодержавного та міжнародного розвитку, конвергенції ідеологій. Аналіз соціальних реформ шведського уряду Ф. Райнфельда, доводить, що трансформація класичної соціал-демократичної моделі соціальної держави відбувається у напрямку до ліберальної моделі, котра активізує працездатну особу.

В основі реформування А. Меркель моделі соціальної держави ФРН (корпоративістська) – зниження прибуткових податків, створення умов для самореалізації особою своїх здібностей, стимулювання власної ініціативи громадян щодо піднесення добробуту, а на державу ж покладається обов'язок коригувати збої у ринковому механізмі.

Законодавче закріплення орієнтації на особисту відповідальність за самозабезпечення, підвищення конкурентоспроможності працездатного населення, перенесення центру ваги з надання соціальної допомоги на створення умов для максимально повного використання потенціалу працездатних громадян є стратегічною лінією реформування американської моделі соціальної держави.

Отже, нині намітився спільний тренд у розвитку моделей соціальної держави: з одного боку, скорочення соціальних програм, прагнення до підвищення їх економічної ефективності та віддачі, а з іншого – розширення соціального партнерства, децентралізація влади, посилення регіональних (усередині країни) і місцевих органів. При цьому відбувається зміна ролі як держави, так громадянина: останній постає не лише як об'єкт соціальної політики держави, а й як активний її суб'єкт, користувач і виробник соціальних послуг.

На нашу думку, при типологізації моделей соціальної держави необхідно враховувати конвергенцію ідеологій під впливом глобалізації та індивідуалізації. Класичні політичні парадигми лібералізму, консерватизму та соціалізму видозмінюються, сучасний політичний процес фіксує їх зближення, що видозмінює класичні моделі соціальної держави. Намітилася тенденція до взаємовпливу ліберальної, соціалістичної та консервативної ідеологій, в результаті класичні моделі соціальної держави (ліберальна, корпоративна, соціал-демократична) трансформуються у неоліберальну, корпоративно-ліберальну

(консервативно-ліберальну), соціал-демократично-ліберальну; активізація ліберальної складової пояснюється впливом глобалізації.

За часом появи виділяємо класичні (усталені, традиційні) моделі, які видозмінюються, взаємопереплітаються, і неомоделі соціальної держави (зокрема, ті, які формуються у посттоталітарних державах Центральної та Східної Європи, проекти єдиної соціальної моделі ЄС тощо), які ще не підтвердили готовність до ефективного впровадження в умовах глобалізаційних викликів, перебувають на організаційній стадії, демонструють суперечливі, непослідовні кроки.

За співвідношенням активності держави та ініціативності громадян у вирішенні соціальних проблем, виділяємо патерналістський, класичний та тип соціальної держави, що активізує.

Посилення індивідуалізму, економічної конкуренції, відхід від соціальної солідарності, соціальної єдності актуалізує питання про вплив глобалізації на стабільність соціальних держав. Оскільки процес глобалізації пов'язаний із "розмиванням" економічних кордонів, вільним переміщенням капіталів, товарів, робочої сили, то виникають проблеми у реалізації трудових і соціальних прав, ускладнюється діяльність представницьких органів працівників. Необхідні гарантії того, щоб людські та соціальні цінності визначали характер і темпи економічної глобалізації, але поки що відсутня чітка концепція соціальної держави в умовах глобалізації. На часі створення "нової архітектури" добробуту, в якій особлива увага приділялася б вирішенню соціальних проблем не стільки за рахунок соціальних виплат певного типу, скільки їх профілактики.

Один із активно дебатованих нині проектів – реформування соціальної держави у державу солідарності, де був би баланс між правами й обов'язками громадян, їх свободою та відповідальністю; допомога держави надається лише тим, хто сам надає соціальну допомогу (наприклад, ініціативи британського прем'єр-міністра Д. Камерона щодо санкцій до багатодітних сімей, в яких жоден із батьків не працює, активізації безробітних на громадських роботах тощо) [1, с. 407].

Усі сучасні моделі соціальної держави передбачають відмову від політики соціального забезпечення на користь активізації зайнятості, самозадоволення життєвих потреб, стимулювання соціального капіталу через інвестування науки й освіти, генерування соціального капіталу, підвищення кваліфікації працездатного населення як чинника зменшення соціальної нерівності. Світовою тенденцією є відмова від ідеї загального добробуту, утвердження сервісної держави та гарантування найнеобхідніших соціальних прав [3, с. 9]. В умовах економічної кризи, глобальних викликів ХХІ ст. держава не в змозі брати на себе повну відповідальність за добробут особи, а в межах принципу субсидіарності перекладає частину функцій на бізнес, інститути громадянського суспільства.

В епоху глобалізації зростає роль держави всередині країни як гаранта соціальної, політичної та макроекономічної стабільності, допомоги найбільш постраждалим групам населення, захисту від насильства, злочинності, що набувають глобального характеру, захисту довкілля, законності. Тому відмовлятися від подальшого впровадження моделі соціальної держави неприпустимо. Ця модель має відповідати таким вимогам: підтримка, стимулювання власної ініціативи, підприємливості, продуктивної праці людини; підвищення трудової мотивації; посилення соціальної відповідальності людей за власне соціальне забезпечення та соціальної відповідальності підприємств; економічна ефективність не повинна бути

самоціллю, а “олюднюватися” соціальною справедливістю й екологічною збалансованістю; інвестування в материнство, дитинство та знання; реформування пенсійного забезпечення, стимулювання зайнятості осіб пенсійного віку, інвалідів (пільги роботодавцям); активне залучення державою до виконання соціальних функцій інститутів громадянського суспільства та бізнесу; захист неринкових соціальних сфер (екологія, освіта, духовне життя тощо). **Підвищення якості життя, усунення соціальної диференціації неможливо досягти виключно економічними засобами, позаяк вони містять суттєву соціокультурну складову [1]. Людські ресурси в моделі соціальної держави мають розглядатися як базові ресурси, а відповідальність за ефективність сучасної моделі соціальної держави покладається у рівних частках на державу, бізнес, неурядові організації, громадянське суспільство у цілому й окремих громадян.**

Формування моделі соціальної держави в Україні перебуває на старті, нормативна база із цих питань має суттєві прогалини, у цілому відсутні концептуальний і нормативний елементи концепції соціальної держави. *Конституційна норма про соціальну державу є швидше орієнтиром, ніж реальністю. Не сформоване інституціональне середовище соціального партнерства, відсутній кількісно значущий середній клас та ініціатива знизу, українське суспільство є далеким від європейських етичних принципів, які й є фундаментом прав, добробуту та людської гідності, не розвинене громадянське суспільство, невисокий рівень політико-правової культури, спостерігається певна безсистемність законодавства. Формування національної моделі соціальної держави ускладнюється демографічними проблемами, втратою цінностей знань і праці, глибоким соціальним розшаруванням, високою поляризацією доходів тощо.* Держава зосереджує увагу не на активній соціальній політиці, створюючи умови для продуктивної праці, а на пасивній, матеріально підтримуючи мало-забезпечених.

Незважаючи на спільні риси у цивілізаційному розвитку з іншими країнами, Україна має свій історичний шлях становлення соціальної держави. На відміну від Заходу завдання формування соціальної державності актуалізувалося не на міцному фундаменті права, а за нестабільності та правової розрегульованості. Необхідно конструювати вітчизняну модель соціальної держави на основі чіткої моделі, яка б окреслила ступінь втручання держави в соціально-економічні процеси, механізм розподілу та перерозподілу суспільних благ, міру відповідальності людини та держави.

Копіювання Україною конкретних зарубіжних моделей не є перспективним, позаяк відсутні передумови для їх ефективного впровадження, а також модернізуються усі класичні моделі, *адаптуючись до викликів сьогодення та стрімкого інноваційного розвитку.* Нині окреслюється перспектива такої моделі соціальної держави, яка активізує, стимулює, заохочує позадержавні інститути, утворює субсидіарність, звужуючи при цьому власні функції. Громадяни у такій моделі уже не виключно споживачі соціальних благ, а й їх виробники, надавачі.

У вітчизняній моделі соціальної держави має по-новому розподілятися відповідальність між державою, суспільством і громадянами, позаяк зростає роль особистої відповідальності особи за свій добробут. Завданням такої моделі є активне інвестування в людину, її потенціал; **створення умов для саморозвитку особи, насамперед через трудову активність;** попередження соціальних негараздів, а не їх пом'якшення. Водночас необхідно врахувати специфіку соціальної структури українського суспільства (значний відсоток осіб похилого

віку, велика кількість неповних сімей тощо). Загальносвітова тенденція полягає в тому, що соціальна держава зобов'язана забезпечувати тільки основні потреби людини і не допускати утриманських настроїв, поглиблювати у свідомості громадян особисту відповідальність за поліпшення умов свого життя.

Завданням вітчизняної моделі соціальної держави має стати не подолання бідності, а сприяння механізмам висхідної соціальної мобільності, формування соціального ліфту для всіх груп населення. Сучасна модель соціальної держави має виступити соціально-політичним арбітром у відносинах між соціальними верствами; в її основі – кодифіковане соціальне законодавство, розвинене громадянське суспільство, соціально відповідальний бізнес. Проте нині в Україні поки що неможливо перекласти на громадянське суспільство та соціально відповідальний бізнес частину соціального тягаря, створити систему соціального партнерства.

При визначенні моделі соціальної держави в Україні слід відмовитися від всеохопного патерналізму та концепту держави загального добробуту і відповідно утвердити як у теорії, так і у практичній діяльності новий принцип соціальної політики: держава надає та гарантує найнеобхідніші соціальні гарантії найбільш нужденним. При цьому модерна соціальна держава зобов'язана виступити головним суб'єктом реалізації соціальних інвестицій у розвиток освіти, охорони здоров'я, культури.

Модель вітчизняної соціальної держави, на нашу думку, доцільна як соціально-запобіжна, що активізує соціальний капітал, по-новому розподіляє відповідальність між державою, суспільством і громадянами, залучає, стимулює останніх, підвищує значення особистої відповідальності громадян за свій добробут, інвестує в людський капітал, створює умови для саморозвитку особистості через трудову активність, здійснює соціальне інвестування й арбітрування. Ця модель передбачає забезпечення державою лише основних потреб людини при одночасному посиленні відповідальності особи за власний добробут, а також запровадження спеціального індексу для оцінки ступеня соціальної відповідальності компаній, щорічний соціальний звіт компаній. Рисами моделі є: піднесення значимості знань; консолідація влади, бізнесу та громадськості у вирішенні соціально значимих питань; підвищення якості людського потенціалу; стимулювання розвитку корпоративної відповідальності, підвищення соціальної відповідальності бізнесу; соціальний діалог роботодавців і працівників, розвиток системи соціального партнерства; позиціонування громадянина як споживача, виробника, надавача соціальних благ; впровадження у соціальну сферу європейських принципів ефективного урядування; екологічне стимулювання (бізнесу та громадян).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Снівак В.* Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації. К.: Логос, 2011.
2. *Хома Н.* Моделі соціальної держави: світовий та український досвід. К.: Юридична думка, 2012.
3. *Чиркин В.* Общечеловеческие ценности и современное государство // Государство и право, 2002. № 2. С. 5–13.

MODEL OF THE WELFARE STATE IN THE FORMATION NEW SOCIOCULTURAL REALITY

Nataliya Khoma

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska st., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: kchoma@mail.ru*

The processes of formation and development of the welfare state institute and its models are being researched. The principal scientific approaches to the understanding of the welfare state phenomenon have been analyzed. The role of the welfare state as a legal constitutional institute has been grounded. The peculiarities of foreign models of the welfare state caused by modernization processes have been elucidated. The typology of modern social models has been suggested, the modern political concept of welfare state models has been created. The main tendencies in the development of the welfare state under the circumstances of modern globalization challenges have been defined. The parameters of the long-range national welfare state model have been traced on the basis of the analysis of the Ukrainian welfare state formation processes.

Keywords: welfare state, welfare state model, social law, globalization.

МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Наталья Хома

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
e-mail: kchoma@mail.ru*

Раскрыты особенности зарубежных моделей социального государства, обусловленные процессами модернизации. Типологизированы современные социальные модели, создан современный политологический концепт моделей социального государства. Определены основные тенденции развития социального государства в условиях современных глобализационных вызовов. На основе анализа процессов становления социального государства в Украине намечены параметры перспективной национальной модели социального государства.

Ключевые слова: социальное государство, модель социального государства, социальные права, глобализация.

*Стаття надійшла до редколегії 10.01.2014
Прийнята до друку 20.01.2014*